

УДК 821.161.2-311.6“18”

Регуш Ю. С.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет
juille2486@gmail.com

РЕЦЕПЦІЯ КОЗАЦТВА У ТВОРЧОСТІ ХАРКІВСЬКИХ РОМАНТИКІВ

Анотація

У статті досліджується рецепція проблеми занепаду українського козацтва у творчості представників харківської романтичної групи. Минуле, у творах романтиків історичної тематики, бачиться як ідеал без певних історичних ознак. Ідеалізована козацька доба постає у поезіях митців в кращих традиціях світового та українського романтизму. Збройна боротьба козаків за волю становить основний зміст в історичній темі поезії цього часу. Зазначається, що доробку поетів звучать мотиви суму за втраченим минулим, протиставлення героїчного життя козаків сучасному існуванню українців.

Ключові слова: рецепція, романтизм, фольклор, харківська школа романтики, козаччина, Січ.

Summary

The article deals with reception of problems of decline of the Ukrainian Cossacks in the work of the representatives of Kharkiv romantics. In the works of romantic historical themes the past is seen as an ideal without a certain historical characteristics. Idealized Cossack era is presented in the best traditions of world and Ukrainian romanticism. Cossacks armed struggle for freedom is the main content of the historical theme of poetry this time. It is noted that in the achievements of poets sound motives of amount for the lost past, the contrast between the heroic life of Cossacks and existence of modern Ukrainian nation.

Key words: reception, romanticism, folklore, Kharkiv school romance, Cossacks, Sich.

Для української романтичної літератури, як і для світової, характерним був принцип історизму, романтики виявили неабиякий інтерес до героїчного минулого своєї Батьківщини. Особлива увага приділяється добі козаччини, історичним спогадам про Запорізьку Січ, вільне степове козацтво. Як зазначає З. Геник-Березовська: "...Саме "історичною" гранню українське романтичне письменство найтісніше дотикається до європейських і, зокрема, слов'янських літератур [...]. Історизм духовної еволюції України, спрямований до культурно-національного відродження..." [3, 96–97].

Романтики зверталися до історії свого народу, розуміли історію як живий процес переходу від однієї події до іншої. Найбільшу увагу українські романтики приділяють змалюванню вільної героїчної доби козаччини. О. Борзенко так характеризує романтичне захоплення: "Період козацької історії – коли найбільш повно виявився волелюбний дух народу, коли умовності відходили на другий план і людина могла розкрити свої найкращі риси, наближаючись тим самим до ідеалу повноцінного життя. Через це історична тема стає в українському романтизмі однією з

провідних, а національна історія розглядається поетами-романтиками як важливе джерело натхнення” [1, 7].

Минуле, у творах романтиків історичної тематики, бачиться як ідеал без певних історичних ознак. Козацтво в романтичній поезії зображується як приклад ідеального стану українського життя, на перше місце висувається простий козак як узагальнений типовий персонаж. Збройна боротьба козаків за волю становить основний зміст в історичній темі поезії цього часу. У текстах звучить жаль за історичним минулим, яке усіяло поетизується й підноситься та протиставляється сучасності.

В основу поетичних творів представників українського романтизму покладено фольклорні історичні твори. А. Каспрук [7, 54] наголошує на тому, що саме звернення до минулого і оспівування його в героїчному плані було одним із основних принципів творчості українських романтиків 30–40-х рр. XIX ст., додаючи при цьому, що різних представників романтизму захоплювало в минулому не одне й те ж саме. Дослідник має рацію, адже, беручи за основу образи козаків з історичних пісень українського народу, кожен із романтиків обробляв їх, пропускаючи крізь призму свого власного світогляду, уподобань та прагнень. Слушною видається думка П. Волинського, який зазначав: “Героїчний образ козака, вірного сина народу, ушлякненого переможця чи святого мученика став улюбленим образом українського романтизму піднісся до рівня естетичного ідеалу. В цьому образі чи не найвиразніше виявились основні ідейні та естетичні цінності українського романтизму” [61, 21]. Найбільше із харківських поетів темою козащини захоплювалися Левко Боровиковський, Амвросій Метлинський та Микола Костомаров.

У своїй поетичній діяльності Левко Боровиковський широко використовував та переосмислював набуток українського фольклору: народні сюжети, мотиви, легенди та перекази, пісні та казки, прислів'я та приказки, байки – все це знайшло своє відображення у творах письменника. Провідні мотиви поезій митця – традиційні для романтичної літератури: героїчне минуле України, нещасливе кохання, самотність та сирітство, туга за Батьківщиною та інше. У своїх творах митець змальовує ідеальний образ козацької України.

Амвросій Метлинський також широко розробляв характерні для романтизму ідеї народності та історизму. Тема козацтва у творах митця пройнята смутком за минулими часами: “Поезія Метлинського є поминальним плачем по свободі України, голосом громадянської туги, пророкуванням загибелі національного життя, мови. У своїй скорботній ораторській пристрасті вона нерідко досягає тональності біблійних інвектив і пророцтв” [5, 314]. Улюбленими символами минулого виступають у Амвросія Метлинського козаки, гайдамаки, чумаки, бандуристи, степ, могили, вітер, списи, рушниці.

Ще один представник харківської романтичної школи Микола Костомаров захоплювався вивченням історії України та був відомий як автор історичних балад та драматичних поем. В осмисленні історичних та побутових тем у своїх творах, письменник широко використовує історичний матеріал та здобутки народної творчості.

У народних козацьких піснях на перше місце виводиться героїчний образ козака – захисника Вітчизни від чужоземних загарбників. У фольклорних творах виступає узагальнений образ козака, портретної характеристики його немає, лише зазначається, що козак “молоденький”. Народний образ козака – це герой-захисник, який здатен залишити власну родину заради поклику козацької вольниці, заради визвольної боротьби. Таким постає козак у народній пісні “Ой зацвіла калинонька у темному лузі”: “Ой зацвіла калинонька у темному лузі, / Тепер моя головонька і серденько в тузі. / ... Чи не жаль тобі, моя матінко, / Як я піду в чужу стороночку... / Ой плаче і жалкується старий батенько і старая матінка” [4, 310]. Про відхід козака до війська розповідається й у пісні “Засвистали козаченьки”: “Засвистали козаченьки / В похід з полуночі, – / Виплакала Марусенька / Свої ясні очі” [4, 309].

У козацьких поезіях Амвросія Метлинського образи козаків також позбавлені будь-якої конкретизації, поет лише деінде зазначає, що козак “...чорнобривий... білолицій” [12, 113], “І з шаблями, і з списками, / І на конях, і з чубами...” [9, 128], “В того шабляка при боці, той з батіжком; / А про між ними вже дехто є й без чуприни” [12, 111].

Розповсюджений у народних піснях мотив розставання козака з рідною домівкою звучить і у творах харківських романтиків. Так, у поезії Левка Боровиковського “Розставання” козак, від’їжджаючи у похід, залишає кохану дівчину: “Козак сідла коня вороного, / Він хоче їхати до краю чужого... / Роду й худоби не жаль козакові, / Та жаль дівчини йому молоді... / Блудить, літає козаченько в полі; / Козацька охота – гірше неволі” [11, 97–99]. Цей мотив можна побачити й у творі Амвросія Метлинського “Козак, гайдамак, чумак”, де один із головних героїв козак розстається з дівчиною: “На воронім коню їхав козак... / – Дівчино, прощай! / Гей, не гайся! На ворогів, коню!” [12, 112].

Деякі народні пісні козацького циклу оповідають про козака – сироту, у якого немає ні батька, ні неньки: “...Емоції героя, – це, переважно, тужливий настрій самотнього, безталанного козака, безрідного сироти” [4, 308]. Єдиною рідною істотою для запорожця є його вірний кінь, який залишається з ним до останнього моменту життя. Такий образ козака подається у пісні “Там, де Ятрань круто в’ється”: “А я бідний, безталанний: / Степ широкий – то ж мій сват, / Шабля, люлька – вся родина, / Сивий коник – то ж мій брат” [4, 315].

У поезіях романтиків козацької тематики також досить часто звучить оповідь про те, що козак – безрідний сирота, єдиним другом

якого є його вірний кінь, що бере витоки з фольклорної традиції. Цей мотив притаманний творчості Левка Боровиковського, який у поезії “Козак” розповідає про сирітство козака: “Неси мене, коню, заграй під сідлом, / За мною ніхто не жаліє. / Ніхто не заплаче, ніхто з козаком / Туги по степу не розсіє...” [11, 86].

Низка фольклорних козацьких пісень оспівує боротьбу козаків проти загарбників української землі. Так, у пісні “Де Савур-могила, широка долина” зображено вихід козацького війська: “Де Савур-могила, широка долина, сизий орел пролітає; / Славне військо, славне Запорізьке у поход виступає... / Славне військо, славне Запорізьке а як мак процвітає... / Славне військо, славне Запорізьке а як золото сяє” [4, 313]. У пісні “Не жур мене, стара нене” оспівується збройна боротьба козацького війська: “Ой, чом коні гетьманські / Не п’ють води дунайської? / Ой, не п’ють, но спочивають, / Все на той бік поглядають, / Де козаки кіньми грають, / Шабельками повертають” [4, 313].

Вірш “Степ” Амвросія Метлинського оповідає про згадку старого козака: “Хто тут бився, в степу мчався? / Хто втікав, кого лякався?”... / “Колись, мій синку, ми тії могили / Трупом та трупом начиняли; / Колись, мій синку, ми в тії могили / Злих ворогів, було, спати клали...” [12, 110]. Подібні спогади звучать і у поезії “Чарка”: “Поки вони на вороних та не сіли... / Далі на орду літали, / Орду тую побивали!” [12, 112]. Про відродження козацького духу йдеться у поезії “Ополчение казаков”: “Се козацький дух піднявся, / Мов із-під землі десь взявся, / І з шаблями, і з списками, / І на конях, і з чубами...” [9, 128].

Левко Боровиковський у своїй поезії “Козак” змальовує образ козака, який хоче самотужки вийти на боротьбу проти чисельних ворогів: “То турок, то нехрист з-за моря летить / І коней в Дунаї купає... / Розсію, розвію я сам ворогів, / В дунайській їх витоплю хвилі...” [12, 85–86].

Козацькі походи завершувалися і загибеллю славних запорожців, ці сумні події також знайшли відображення в козацьких піснях українського народу. Смерть козака оспівується у пісні “Ой за темними лісами”: “Лежить козак застрелений, / Ще й кривльою обілляний. / Нема кому потужити, / По козаку подзвонити” [4, 319].

Мотив героїчної загибелі козака, який оспівується у фольклорних козацьких піснях, знаходить своє вираження й у творчості харківських поетів-романтиків. Цей мотив звучить у творах Амвросія Метлинського, поезія якого, про загибель козака та пам’ять про його славні подвиги йдеться у поезіях “Козак і буря”, “Козача смерть” та “Кладовище”: “...вже не грає козак на коні, / Бо вже не стогне земля од копит: / Вже умер чорнобривий, умер білолиций! / ...Буря повстала, загуркотіло... / Що ж то в долині? Чи дуб рясний ліг?... / Ні, козаченько найкращий поліг!...” [12, 113–114]; “Де недавно козак гомонів, / Його кінь тупотів, / Як на ляха козак налітав, / В нього спис запускав, / Там тихо по білому степові сивий / Туман розлягається...” [12, 123].

Подібна тематика звучить і у творах Миколи Костомарова “Полтавська могила”, “Заліг козаченько” та “Могила”: “Далекії роки далеко заплили; / А люду колишнього слава колишня / У пам’яті тмиться, як трава торішня, / Що вітер з-під снігу розкрив на могилі!” [8, 67], “Заліг, заліг козаченько / Тай не підведеться. / Товариші вертаються, / Хворий застається!” [12, 189] та в поезії “Могила” Олександра Корсуна: “...Могилу ізробили, / У тій могилі козака / Старенького зарили. / ...То запорожець певний був, / То був козак – голінний!” [12, 312].

У багатьох народних піснях звучить мотив суму за втраченою козаччиною. Про це сповіщають пісні “Ой спав пугач на могилі” та “Не жур мене, моя мати”: “Ой колись ми воювали, / Да більше не будем!.. / Да вже шаблі заржавіли, / Мушкети – без курків...” [4, 321], “Як згадаю про ту волю, / То й знов зажурюся! / Про ту волю козацькую, / Що була – минула, / Тепер вона, як дитина, / В повитку заснула. / Чи довго ще буде спати? / Нема тих, що будять, – / Зосталися на сім світі / Ті, що світом нудять” [4, 321].

Дуже багато сумують у своїх творах поети-романтики з приводу того, що пройшли часи козацтва, що нині вже нічого не вернути і навіть колишні козаки занехаяли свою вдачу, не говорячи вже про їхніх онуків. Цей фольклорний мотив досить виразно звучить у творчості Амвросія Метлинського, твори якого пройняті песимізмом і оповідають про розчарування від того, що козацтво йде у минуле, про смерть козаків: “Він і був “поетом могил”: розкривав могили, начинені трупом, і сумовитий приглядався руїні колишньої слава народної” [10, 6]. У поезіях “Спис” та “Чарка” йдеться про те, що козацькі атрибути спис та чарка, вже давно перестали слугувати своїм славетним господарям: “Вже з якого часу нема того війська, / Позосталась тільки чарка... / Один козак позостався: серце ниє, заниває...” [12, 112], “У батька є гострий спис, / А гострий спис, довгий, та не сяє! / Бо як на стіні повис, / Щось довго вже в ділі не буває!” [12, 111]. Найвиразніше мотив занепаду козацької слави звучить у поезії “Підземна церква”: “Поки жили козак, списи й шаблюки, / Не добував нічого даром лях! / Вже стерпів і козак чимало муки... / Так і в чужій крові пополоскав він руки... / Далі не стало списа і ручниці, / Прийшлося здать і стіни, і бійниці!” [12, 114]. Шабля як символ козацької звитяги зустрічається в поезії багатьох романтиків. Поезія Амвросія Метлинського “Пішли на втікачі” оповідає про те, як рідна земля нарікає своїм дітям-козакам, які зруйнували все, що здобувалося роками і залишили країну на погибель ворогам: “Не покидайте рідную, дітки, мати... / Бо нікому на ворогів буде стати... / Коли ж з’їла уже ржа списи й шаблюки, / Вам огидло ходить за волами, / Зруйнували й віру вороги-гадюки, – / Не втікайте, козаченьки, самі!” [12, 116].

Деградація могутніх козацьких коренів змальовується у поезії Левка Боровиковського “Ледащо”, в якій поет порівнює славетного діда-козака та ледачого онука: “Незавидний жив козак... / Сіяв лиха по степах: / Шаблю –

кіска вищербляла, / Шапка – маком розцвітала. / Коник – соколом літав... / А у внука над стіною / Шабля вищербилась – ржою. / Кінь – на стійлі задрімав / Замість шаблі та рушниці / Брязка чарка по полиці... / Те, що предки потом збили... / Все козак прогайнував” [11, 83–84].

Літературна діяльність представників харківської романтичної школи мала велике значення для розвитку та становлення романтичного напрямку в українській літературі. Історична тематика широко представлена у доробку харківських поетів-романтиків. У своїх творах митці виводять на перший план змалювання героїчного минулого, козацької звичаї, а також зображують занепад Запорізької Січі, вигасання козацького духу. Образ козака у творчості поетів змальовано у народно-романтичній традиції. Розробляються мотиви розставання козака з рідними, героїчної боротьба на благо свого народу, сирітства та загибелі народного героя. Особливо сильно звучить мотив суму за втраченою славетною добою козащини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борзенко О. Поезія українського романтизму / О. І. Борзенко // Поезія українського романтизму / [уклад. та передмова Борзенко О. І.]. – К. : ТОВ “Елібре”, 2008. – С. 3–10.
2. Волинський П. Український романтизм у зв’язку з розвитком романтизму в слов’янських літературах / П. К. Волинський. – К. : Радянська школа, 1963. – 52 с.
3. Геник-Березовська З. Грані культур. Бароко. Романтизм. Модернізм / Зіна Геник-Березовська; [пер. з чес. Г. Сиваченко; вступ. ст. М. Коцюбинської]. – К. : Гелікон, 2000. – 368 с.
4. Закувала зозуленька. Антологія української народної творчості: Пісні, прислів’я, загадки, скоромовки: для старшого шкільного віку / [упоряд., передм. та прим. док. філол. н. Н. С. Шумади]. – К. : Веселка, 1989. – 606 с.
5. Історія української літератури першої половини XIX століття: навчальний посібник / [В. О. Кравченко, О. Р. Єременко]. – Суми: Видавництво Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, 2009. – 224 с.
6. Історія української літератури. XIX століття: навч. посібник: у 3 кн. / [за ред. М. Т. Яценка]. – К. : Либідь, 1995. – Кн. 1. – 1995. – 368 с.
7. Каспрук А. Яків Щоголев. Нарис життя і творчості / А. А. Каспрук – К. : Видавництво АН УРСР, 1958. – 119 с.
8. Костомаров М. Твори: в 2 т. / М. І. Костомаров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезії; Драми; Оповідання / [упоряд. В. Л. Смілянська]. – 1990. – 538 с.
9. Могила А., Галка І. Поезії / Амвросій Могила, Ієремія Галка – К. : Радянський письменник, 1972. – 334 с.
10. Твори Амвросія Метлинського і Миколи Костомарова. – Л. : Просвіта, 1906. – 481 с.
11. Українські поети-романтики 20–40-их рр. XIX ст. / [упор., підготовка текстів, біографічні довідки і примітки канд. філол. наук Б. А. Деркач та доктор філол. н. С. А. Крижанівський; вступна стаття професора Ієремії Айзенштока]. – К. : Дніпро, 1968. – 636 с.
12. Українські поети-романтики. Поетичні твори / [упор. і прим. М. Л. Гончарука; редактор тому М. Т. Яценко; ред. колегія І. О. Дзеверін (голова), О. Т. Гончар, Ю. Е. Григор’єв (секретар), В. Г. Дончик, М. Г. Жулинський (заст. голови) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1987. – 592 с.

Стаття надійшла до редакції 2 грудня 2016 року